

Функціонування і розвиток механізмів державного управління
УДК 351.851 (477)

Василенко Надія Володимирівна

*доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри управління та адміністрування
КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти»*

Vasylenko Nadiia

*Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Head of Department of Management and Administration
Public Higher Educational Establishment
«Vinnytsia Academy of Continuing Education»*

ORCID: 0000-0002-1087-4591

Семко Майя Іванівна

*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри управління та адміністрування
КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти»*

Semko Maiia

*Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor of the Department of Management and Administration
Public Higher Educational Establishment
«Vinnytsia Academy of Continuing Education»*

ORCID: 0000-0001-8327-1751

Стахова Олена Анатоліївна

*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри управління та адміністрування
КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти»*

Stakhova Olena

*Candidate of Pedagogic Sciences (PhD),
Associate Professor at the Department of Management and Administration
Public Higher Educational Establishment
«Vinnytsia Academy of Continuing Education»
ORCID: 0000-0002-1281-0516*

Халецький Андрій Вікторович

*кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри управління та адміністрування
КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти»*

Khaletskyy Andriy

*Candidate of Sciences in Public Administration,
Associate Professor of the Department of Management and Administration
Public Higher Educational Establishment
«Vinnytsia Academy of Continuing Education»
ORCID: 0000-0001-7435-765X*

Сітарський Сергій Миколайович

*кандидат наук з державного управління,
викладач кафедри управління та адміністрування
КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти»*

Sitarskyi Serhii

*Candidate of Sciences in Public Administration,
Lecturer of the Department of Management and Administration
Public Higher Educational Establishment
«Vinnytsia Academy of Continuing Education»
ORCID: 0009-0009-3803-8219*

Черняк Анатолій Іванович

*кандидат психологічних наук,
викладач кафедри управління та адміністрування
КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти»*

Cherniak Anatolii

*Candidate of Psychological Sciences,
Lecturer of the Department of Management and Administration
Public Higher Educational Establishment
«Vinnytsia Academy of Continuing Education»
ORCID: 0009-0000-5112-3180*

**МЕХАНІЗМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ СИСТЕМОЮ ОСВІТИ
ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ
MECHANISMS OF PUBLIC ADMINISTRATION OF THE EDUCATION
SYSTEM UNDER MARTIAL LAW**

***Анотація.** У статті розглянуто особливості механізмів публічного управління системою освіти під час воєнного стану. У статті визначено виклики та загрози діяльності вищих навчальних закладів у сучасних умовах. Встановлено, що основним викликом для системи вищої освіти стала військова агресія Російської Федерації проти України, внаслідок якої виникла загроза життю та здоров'ю учасників закладів вищої освіти, обмежено доступ до освіти, знищено освітньої інфраструктури, втрата значної частки потенційних абітурієнтів і студентів вищих навчальних закладів, а також частини науково-педагогічних працівників і науковців через виїзд громадян України за кордон. Доведено, що під воєнного стану змінилися важелі механізмів публічного управління системою освіти. Зазначено, що з одного боку, посилились процеси централізації – Міністерство освіти і науки України збільшило вплив на фінансові*

питання та безпеку академічної спільноти. Однак і посилили процеси децентралізації механізмів публічного управління системою освіти. Так, заклади вищої освіти мають більший вплив на організацію учбового процесу. Ще одним викликом для системи вищої освіти є переорієнтація у підготовці кваліфікованих кадрів у зв'язку зі зміною потреб воєнного та повоєнного часу у відновленні та розвитку народного господарства та суспільного життя. Виклики спровокували виникнення загроз розвитку вищої освіти в майбутньому. Побудована схема розвитку освітнього закладу в трихотомії інформаційного простору в умовах євроінтеграції. Вибір стратегії розвитку університетів відбувається завдяки децентралізації механізмів публічного управління системою освіти. Зазначено, внаслідок виїзду громадян України за кордон відчуються значні втрати кадрів вищих навчальних закладів та їх контингенту, а це також призводить до зниження потенціалу формування державного замовлення в найближчі роки. Крім того, внаслідок згорання роботи деяких українських виробничих підприємств та наукових організацій і установ створено базу для проведення навчальної та переддипломної практики для здобувачів вищої освіти.

Ключові слова: освіта, механізм, управління, воєнний стан, стратегія.

Summary. The article examines the peculiarities of the mechanisms of public management of the education system during martial law. The article identifies challenges and threats to the activity of higher educational institutions in modern conditions. It was established that the main challenge for the system of higher education was the military aggression of the Russian Federation against Ukraine, as a result of which there was a threat to the life and health of participants of higher education institutions, limited access to education, destruction of educational infrastructure, loss of a significant share of potential

applicants and students of higher education institutions , as well as some scientific and pedagogical workers and scientists due to the departure of Ukrainian citizens abroad. It has been proven that the levers of the mechanisms of public management of the education system have changed under martial law. It is noted that, on the one hand, the processes of centralization have intensified - the Ministry of Education and Science of Ukraine has increased its influence on financial issues and the safety of the academic community. However, the processes of decentralization of mechanisms of public management of the education system were strengthened. Thus, institutions of higher education have a greater influence on the organization of the educational process. Another challenge for the higher education system is reorientation in the training of qualified personnel in connection with the changing needs of the war and post-war times in the restoration and development of the national economy and social life. The challenges provoked the emergence of threats to the development of higher education in the future. The scheme of the development of the educational institution in the trichotomy of the information space in the conditions of European integration is built. The choice of the university development strategy is due to the decentralization of mechanisms of public management of the education system. It was noted that as a result of the departure of Ukrainian citizens abroad, significant losses of personnel of higher educational institutions and their contingent are felt, and this also leads to a decrease in the potential of forming state orders in the coming years. In addition, as a result of the curtailment of the work of some Ukrainian manufacturing enterprises and scientific organizations and institutions, a base was created for conducting educational and pre-diploma practice for students of higher education.

Key words: *education, mechanism, management, martial law, strategy.*

Постановка проблеми. Освіта є джерелом соціально-економічної та культурної розвитку суспільства. Так, вища освіта забезпечує індивідуальний, професійний розвиток особистості та майбутнього фахівця, створює інтелектуальний, виробничий і духовний потенціал суспільства. Право на освіту в Україні гарантується ст. 53 Конституції України [1], згідно з якою громадяни мають право здобувати вищу освіту в державних і комунальних закладах вищої освіти (далі – ЗВО) на конкурсній основі.

На початок 2021-2022 навчального року в Україні працювало 386 закладів, з них 242 – державної форми власності, 41 – комунальної, 103 – приватної. У них навчалось 1,1 млн студентів вищих навчальних закладів за різними формами навчання (денна, вечірня, заочна, дистанційна, екстернат) [2]. Проте 24 лютого 2022 року внаслідок російської військової агресії проти України звичний навчальний процес у вишах було зірвано.

На прикордонних з країною-агресором територіях країни значна частина населення, серед яких студенти вищих навчальних закладів, науково-педагогічні працівники та працівники вищих навчальних закладів, були змушені переселитися на іншу територію або взагалі виїхати за кордон, рятуючись від активних бойових дій. Тому виникла необхідність правового регулювання навчального процесу з боку держави, зокрема удосконалення механізмів публічного управління системою освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українські науковці присвятили багато публікацій у даній предметній сфері. В рамках нашого дослідження відокремимо найбільш значимі.

Осіпова Є. та Подрезов Є. констатують, що «велика організаційна спроможність громадянського суспільства в воєнний час призводить до синергії публічної влади, бізнесу і громадянського суспільства, результатом якої стане підвищення рівня життя громадян, і розбудова України в поствоєнний період» [3]. «Ефективна взаємодія між органами

державної влади, органами місцевого самоврядування та інститутами громадянського суспільства дозволить подолати наявні інституційні проблеми, що, в свою чергу, призведе до адаптації країни в умовах воєнного стану» [3].

Пуль С. С. запропонував «рекомендації стосовно шляхів удосконалення нормативно-правового забезпечення процесів утворення, реорганізації, ліквідації та перепрофілювання закладів загальної середньої освіти в умовах воєнного стану в частині проведення обов'язкового громадського обговорення та дотримання законодавства з питань праці при реалізації органами місцевого самоврядування власних повноважень в частині модернізації шкільної мережі територіальної громади» [4].

Бондаренко В. П. та Нагаєв В. М. зазначають, що «організаційними компонентами моделі освітнього менеджменту на макрорівні є: 1) організація роботи викладача з розробки та впровадження педагогічної технології; 2) співуправління з метою налагодження дієвого інтерактивного зв'язку в системах: «викладач-студент» та «студент-студент»; 3) самоуправління НТД студентів під час самостійної та індивідуальної роботи; 4) контроль та самоконтроль освітніх результатів» [5].

Ільч Л. М., Яковенко І. В., Акіліна О. В., Панченко А. Г. представили «пропозиції щодо організації процесу залучення нерезидентів до роботи із відновлення надання послуг висококваліфікованого профілю – роботи закладів вищої освіти, медичного потенціалу третинного рівня. Участь закордонних фахівців дозволить у достатньо короткий термін відновити роботу зазначених закладів, враховуючи гостру потребу у наданні соціальних послуг такого профілю» [6].

Аналіз наукових публікацій свідчить про різноманітність досліджень у предметній тематиці. Але залишаються поза увагою недостатньо

обґрунтовані тренди зміни законодавства щодо удосконалення механізмів публічного управління системою освіти.

Мета статті полягає в аналізі існуючих аспектів механізмів публічного управління системою освіти під час воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Правове регулювання є складовою державного управління і виключно функцією держави, яка виступає гарантом законності, у тому числі права громадян на освіту. Саме це право одним із перших порушив російський агресор.

Мільйони дітей та молоді України були позбавлені можливості навчатися у навчальних закладах, а працівники освіти не мали можливості здійснювати свою професійну діяльність, оскільки активна фаза військової агресії Російської Федерації проти України погрожувала життю та здоров'ю людей. Крім того, ціллю російських ракет стали саме навчальні заклади.

На рис. 1 подано кількість закладів вищої освіти (університети, академії, інститути) в Україні за 1990/91–2020/21 навчальні роки. Можна зазначити, що найбільший пік зростанні закладів вищої освіти відбувся у 1994/95 навчальному році (темп зростання 45,91%), різке падіння – 2015/16 навчальний рік (темп зменшення -14,77%) та 2020/21 навчальний рік (темп зменшення -11,74%).

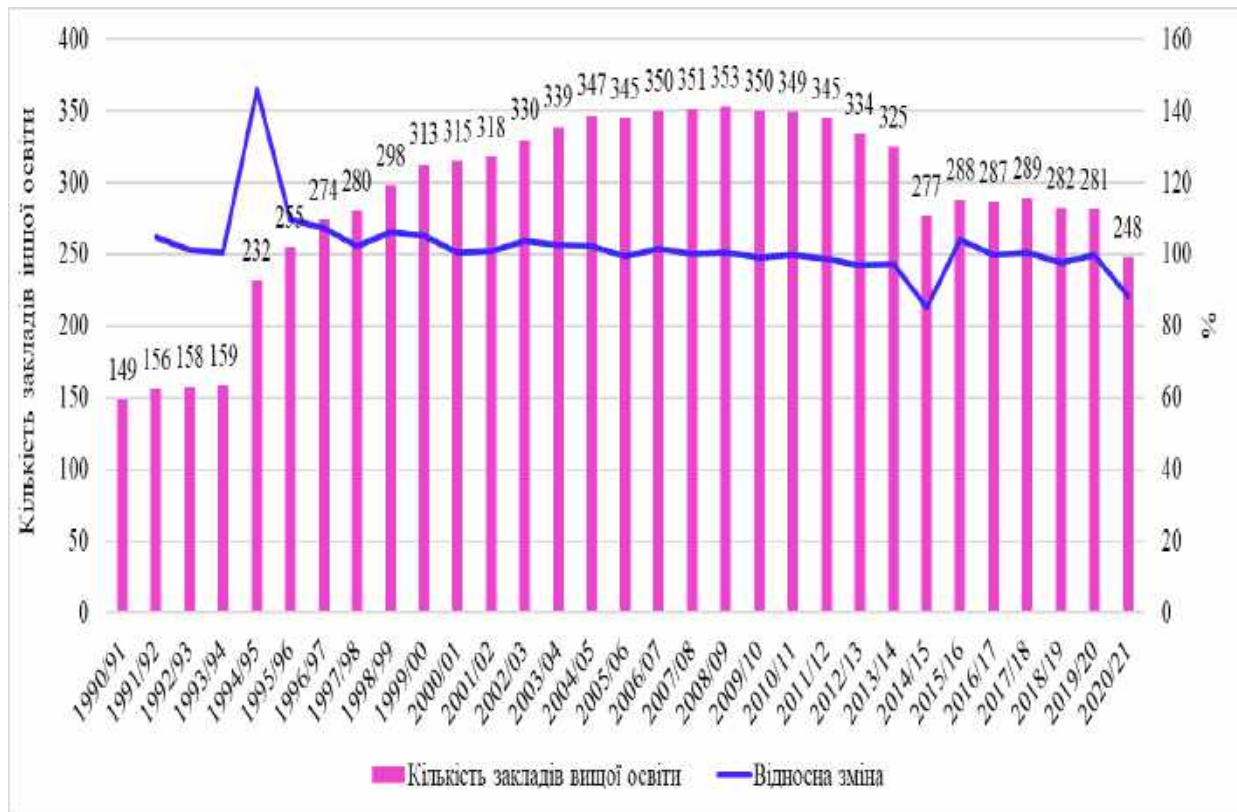

Рис. 1. Кількість закладів вищої освіти (університети, академії, інститути) в Україні за 1990/91–2020/21 навчальні роки

Джерело: побудовано авторами на основі даних [2]

У перші дні війни Україна втратила адміністративний контроль над частиною окупованої території ворогом. В країні загострилася проблема забезпечення доступу громадян до освіти, порушено безперервний освітній процес. Нормалізація освітнього процесу та розробка механізмів захисту його учасників вимагали правового втручання держави.

Вихідним документом для правового регулювання освітнього процесу під час війни став Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року. Воєнний стан запроваджено на всій території країни та зазначається, що «конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30-34, 38, 39, 41-44, 53 Конституції України» можуть бути обмежені [7].

Відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану», на території країни утворено військові адміністрації, які

«забезпечують разом з військовим управлінням запровадження і реалізацію правового режиму воєнного стану, оборону, цивільний захист, громадську безпеку і порядок, охорону об'єктів критичної інфраструктури, захист прав, свобод і законних інтересів громадян» [8], яка також має керувати закладами освіти.

Міністерство освіти і науки України (далі – МОН) є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну освітню політику, тому в перший день війни видало наказ «Про формування та реалізацію державної політики в галузі освіти». «Про утворення Ситуаційного центру МОН» (наказ МОН № 229 від 24.02.2022), основним завданням якого було визначення діяльності МОН на період дії воєнного стану. Вже наступного дня МОН рекомендувало тимчасово припинити навчальний процес у закладах освіти та оголосити двотижневі канікули. Це був вимушений захід, оскільки в перші дні війни частина території країни опинилася під окупацією, понад 10 млн осіб були змушені залишити місце постійного проживання, серед них найбільшу частку становили жінки з дітьми.

У нових реаліях опинилися навчальні заклади, які фактично стали штабами з організації допомоги населенню та військовим. Деякі студенти та науково-педагогічні працівники пішли до лав Збройних Сил України та територіальної оборони, деякі стали добровольцями. Деякі учасники навчального процесу продовжили навчання, а деякі залишили місце постійного проживання, рятуючись від війни.

Внаслідок вимушеної міграції керівники навчальних закладів не завжди володіли інформацією про педагогічних та науково-педагогічних працівників (їх місцезнаходження, перебування, емоційний, психологічний та фізичний стан), тому деякі керівники намагалися самостійно вирішувати фінансові питання, пов'язані з оплатою праці працівників, які були відправлені у вимушені відпустки, іноді без збереження заробітної плати.

Відповідаючи на звернення педагогічних та науково-педагогічних працівників щодо їх відпусток без збереження заробітної плати у зв'язку з запровадження в країні правового режиму воєнного стану, МОН категорично заборонило керівникам змушувати працівників писати такі заяви про відпустки без збереження заробітної плати (Лист М № 1/3292-22 введений 28.02.2022).

Але, усвідомлюючи, що частина педагогічних та науково-педагогічних працівників вимушена залишила свої домівки та з різних причин не може проводити заняття, було запропоновано надавати відпустки із збереженням або без збереження заробітної плати за добровільним бажанням працівника відповідно до вимог ст. трудове законодавство. Згодом роз'яснення надали керівникам освітніх установ щодо організації оплати праці працівників на час призупинення навчання (лист МОН №1/3370-22 від 07.03.2022). Зазначається, що оплата праці працівників навчальних закладів, у яких призупинено навчання, здійснюється у розмірі середньої заробітної плати.

На початку березня відповідно до наказу МОН «Про деякі питання організації роботи закладів професійної та вищої освіти під час дії воєнного стану» (наказ МОН від 03.07.2022 р. № 235) керівники н. установи були наказав вжити заходів щодо забезпечення охорони учасників навчально-виховного процесу, працівників та майна закладів освіти; у разі необхідності евакуювати учасників навчально-виховного процесу в безпечне місце; забезпечити особливі умови навчання здобувачам вищої освіти, які перебувають у лавах Збройних Сил України чи підрозділах територіальної оборони, або займаються волонтерською діяльністю.

Протягом перших двох місяців була розроблена правова база для евакуації вищих навчальних закладів. Україна, на жаль, уже має певний досвід переміщення вищих навчальних закладів з окупованих територій.

У 2014 році, коли Російська Федерація вперше окупувала частину території України, виникла необхідність евакуювати українські вищі навчальні заклади на підконтрольну Україні територію. У березні-квітні 2022 року необхідно було евакуювати насамперед ті вищі навчальні заклади, які з перших днів війни перебували на окупованій території, де вже було неможливо здійснювати діяльність, а також ті, що перебували в зоні постійних обстрілів з боку ворога. Варто зазначити, що за даними МОН, станом на 1 серпня 2022 року постраждали 2200 навчальних закладів, з них 225 – повністю зруйновані, 1975 – частково. Серед повністю зруйнованих – 9 закладів фахової передвищої освіти та 7 вищих навчальних закладів. У регіональному розрізі найбільше постраждали навчальні заклади Донецької, Луганської, Харківської, Чернігівської, Миколаївської та Запорізької областей.

Проте всі зруйновані чи пошкоджені будівлі можна відновити, але тих, хто загинув на війні, повернути, на жаль, неможливо. Наразі даних про кількість жертв війни серед учасників навчального процесу вишів немає, однак ми розуміємо, що такі випадки безпрецедентні.

Це все призводить до необхідних змін у подальшому розвитку ЗВО в Україні на основі євроінтеграційних процесів. На рис. 2 розглянуто розвиток освітнього закладу в трихотомії інформаційного простору.

Розвиток освітнього закладу в трихотомії інформаційного простору

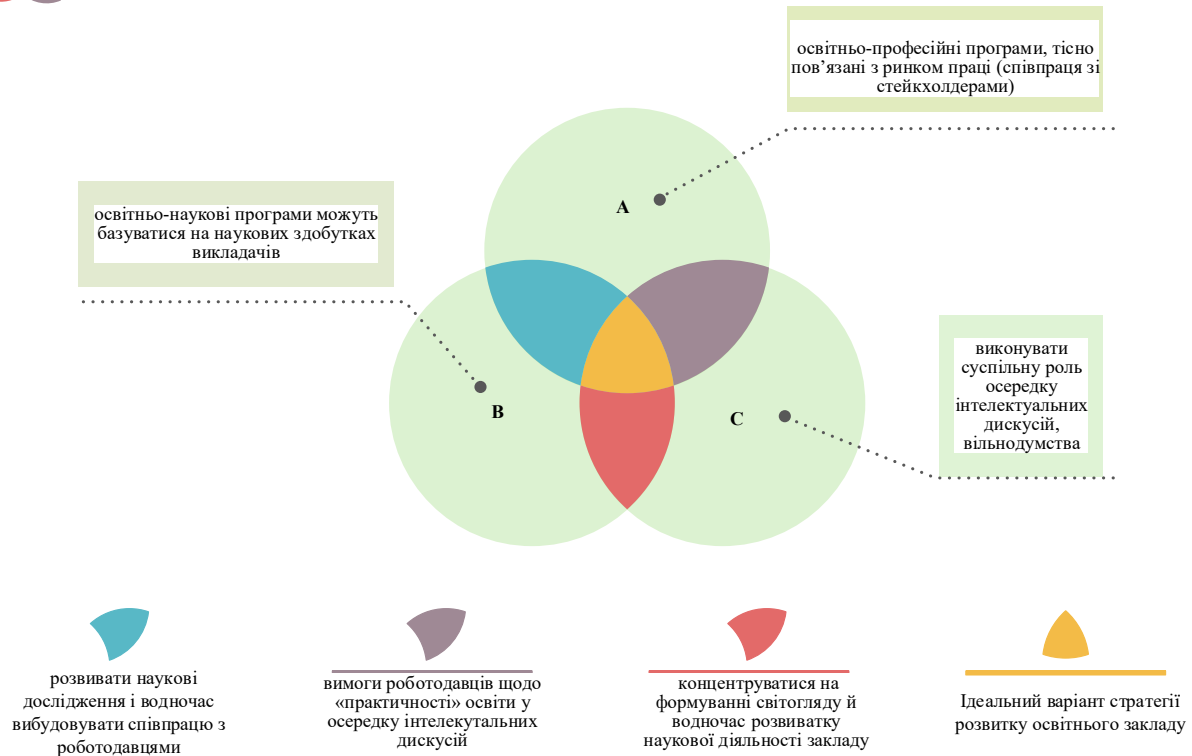

Рис. 2. Розвиток освітнього закладу в трихотомії інформаційного простору

Джерело: авторська розробка

Відповідно до концепції послуг з позиції маркетингового підходу існує трикутник варіантів послуг: «швидко – дешево – якісно». Вибір двох з цих трьох опцій унеможливорює третю. Відповідно до побудови європейської моделі вищої освіти академічні спільноти закладів мають розвиватися у трьох сферах: А – освітньо-професійні програми розробляються на основі тісної співпраці стейкхолдерів на ринку праці, насамперед, місцевих роботодавців; В – освітньо-наукові програми розробляються на основі здобутків науково-педагогічного персоналу, який приймає участь у прикладних та фундаментальних дослідженнях, при цьому отримує наукові публікації, патенти тощо. Необхідно відмітити, що це впливає на рейтинг закладу освіти у світові рейтинги університетів; С – виконувати суспільну роль у формуванні світогляду молоді, вільнодумства.

У якості прикладів можна навести таке: сфера А – локальні заклади вищої освіти (наприклад, КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти»); сфера В – класичні університети, які мають у складі науково-дослідницькі інститути (Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Львівський національний університет імені Івана Франка), політехнічні університети (Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»); сфера С – Національний університет «Києво-Могилянська академія».

Відповідно до діаграми Ейлера – Венна (рис. 2) існує три множини, на перетину яких визначаються стратегії розвитку закладів освіти. Безсумнівно, реалізація цих стратегій залежить від ступені децентралізації закладу відповідно до принципів державно-публічного управління освітянським процесом.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи все вищесказане, можна констатувати, що основна проблема для системи вищої освіти стала військова агресія Російської Федерації проти України, внаслідок якої виникла загроза життю та здоров'ю учасників вищих навчальних закладів, обмежений доступ до освіти, зруйнована освітня інфраструктура, втрата значної частини потенційних абітурієнтів і студентів вищих навчальних закладів, а також педагогічних працівників і науковців через виїзд українців за кордон. Ще одним викликом для системи вищої освіти є переорієнтація в підготовка кваліфікованих кадрів у зв'язку зі зміною потреб воєнного і повоєнного часу для відновлення і розвитку народного господарства і суспільного життя.

Виклики спровокували виникнення загроз розвитку вищої освіти в майбутньому. Зокрема, внаслідок виїзду громадян України за кордон відчуваються значні втрати в кадровому складі вищої освіти закладів та їх

контингенту, а це також призводить до зниження потенціалу формування державного замовлення в найближчі роки. Крім того, внаслідок згорання роботи частки українських виробничих підприємств і наукових організацій та закладів звужується база для проведення навчальної та переддипломної практики для здобувачів вищої освіти.

Однак слід зазначити, що, незважаючи на постійні ракетні обстріли, бомбардування, загибелі та руйнування навчальних закладів, ЗВО продовжують свою діяльність, випускна та вступна кампанія у ЗВО відбулася.

Література

1. Конституція України: Верховна Рада України № 254к/96-ВР від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 31.03.2023)
2. Заклади вищої освіти. URL: <https://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 31.03.2023)
3. Осипова Є., Подрезов Є. Особливості публічного управління в Україні під час воєнного стану. Управління та адміністрування в умовах протидії гібридним загрозам національній безпеці: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 22 листопад 2022. С. 303–305.
4. Пуль С. С. Особливості трансформації мережі закладів загальної середньої освіти в Україні в умовах воєнного стану. Таврійський науковий вісник. Серія: Публічне управління та адміністрування. 2022. № 5. С. 46–51. URL: <http://journals.ksauniv.ks.ua/index.php/public/article/view/296/274> (дата звернення: 31.03.2023)
5. Бондаренко В. П., Нагаєв В. М. Інноваційні засади формування системи державного управління освітою в умовах воєнного

- стану. Проблеми та перспективи розвитку економіки: світові та національні аспекти: матеріали Міжнародної наукової-практичної конференції, 18 листопада 2022. Одеса, ОДАУ. 2022. С. 135–138. URL: <https://osau.edu.ua/wp-content/uploads/2022/12/Zbirnyk-202224524.pdf#page=135> (дата звернення: 31.03.2023)
6. Ільч Л. М., Яковенко І. В., Акіліна О. В., Панченко А. Г. Впровадження нових механізмів управління роботою закладів соціальної сфери у зв'язку із наслідками вторгнення російської федерації. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2022. № 10. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/42293/1/Illich_Yakovenko_Akilina_Panchenko_Vprov_nov_mechan_uprav_stat.pdf (дата звернення: 31.03.2023)
7. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України № 64/2022 від 24.02.2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 31.03.2023)
8. Про правовий режим воєнного стану: Закон Верховної Ради України № 389-VIII від 10.11.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 31.03.2023)

References

1. Konstytutsiia Ukrainy: Verkhovna Rada Ukrainy № 254к/96-ВР від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (last accessed: 31.03.2023)
2. Zaklady vyshchoi osvity. URL: <https://ukrstat.gov.ua/> (last accessed: 31.03.2023)

3. Osypova Ye., Podriezov Ye. Osoblyvosti publicznego upravlinnia v ukraini pid chas voiennoho stanu. Upravlinnia ta administruvannia v umovakh protydii hibrydnym zahrozam natsionalnii bezpetsi: materialy III Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, m. Kharkiv, 22 lystopad 2022. S. 303–305.
4. Pul S. S. Osoblyvosti transformatsii merezhi zakladiv zahalnoi serednoi osvity v Ukraini v umovakh voiennoho stanu. Tavriiskyi naukovyi visnyk. Serii: Publichne upravlinnia ta administruvannia. 2022. № 5. S. 46–51. URL: <http://journals.ksauniv.ks.ua/index.php/public/article/view/296/274> (last accessed: 31.03.2023)
5. Bondarenko V. P., Nahaiev V. M. Innovatsiini zasady formuvannia systemy derzhavnoho upravlinnia osvitoiu v umovakh voiennoho stanu. Problemy ta perspektyvy rozvytku ekonomiky: sivitovi ta natsionalni aspekty: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, 18 lystopada 2022. Odesa, ODAU. 2022. S. 135–138. URL: <https://osau.edu.ua/wp-content/uploads/2022/12/Zbirnyk-202224524.pdf#page=135> (last accessed: 31.03.2023)
6. Ilich L. M., Yakovenko I. V., Akilina O. V., Panchenko A. H. Vprovadzhennia novykh mekhanizmiv upravlinnia robotoiu zakladiv sotsialnoi sfery u zviazku iz naslidkamy vtorhnennia rosiiskoi federatsii. Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok. 2022. № 10. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/42293/1/Ilich_Yakovenko_Akilina_Panchenko_Vprov_nov_mechan_uprav_stat.pdf (last accessed: 31.03.2023)
7. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini: Ukaz Prezydenta Ukrainy № 64/2022 vid 24.02.2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (last accessed: 31.03.2023)
8. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu: Zakon Verkhovnoi Rady Ukrainy № 389-VIII vid 10.11.2015. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (last accessed:
31.03.2023)